

CERH LAFIZLARINDAN “ZÂHİBU’L-HADİS” KAVRAMI VE KULLANIMI

THE CONCEPT AND USAGE OF “ZAHİBU AL-HADİTH” ONE OF THE JARH WORDS

Dr. Öğr. Üyesi Reşat Ahmet AĞAOĞLU

Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, rashadatahmadov@ardahan.edu.tr

Ardahan / Türkiye

ORCID: 0000-0002-8924-9165

ÖZET

Cerh ve ta'dîl ilmi çerçevesinde, ravilerin rivayetlerinin kabul veya reddini ifade etmek için bazı cerh lafızları ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi, hadisler boşa gitmiştir, anlamına gelen “Zâhibu'l-hadîs” kavramıdır. Bu kavram, ibarenin ilk kısmındaki “yürüyen” veya “geçen” anlamlarında kullanılan “ذاهب” kelimesinden oluşturulmuştur. Zaman zaman kullanılan benzer ağır cerh lafızlarından birisi ise “حديثه ذهب/Hadisi (boşa) gitmiştir” kavramıdır.

En ağır cerh lafızlarından sayılan “Zâhibu'l-hadîs”, metrûku'l-hadîs, kezzâb ve sâkât gibi ağır cerh lafızlarıyla aynı kategoride yer almıştır. Bu kategoride yer alan cerh lafızları, rivayetlerin terkinde delalet etmekte olup, rivayetleri itibar için bile yazılmayacak zayıf ve münker rivayetlerde bulunan genellikle metrûk ve yalancı raviler için kullanılmıştır. Hicri 3. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlanan bu kavramı ilk kullananlar arasında Ahmed b. Hanbel, İmam Buharî, İmam Müslim, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve oğlu İbn Ebî Hâtim, Hâkim en-Neysaburî ve Suyûtî gibi meşhur muhaddisler bulunmaktadır. Kaynaklarda birçok ravinin bu lafızla cerh edildiği görülmektedir. Günümüzde de bu kavram ağır cerh lafızlarından sayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usûlü, Cerh Lafızları, Zâhibu'l-hadis, Ravi, Rivayet.

ABSTRACT

Within the framework of the science of Jarh and Tadeel, some Jarh words have emerged to express the acceptance or rejection of the narrations. One of them is the concept of “Zahib al-hadith”, which means “hadiths which have been lost”. This concept is formed from the word “zahir”, used in the first part of the phrase, which means “walking” or “passing”. One of the similar loaded Jarh words used from time to time is the concept of “zahaba hadithuhu”.

“Zahib al-hadith”, which is considered one of the most loaded Jarh words, is in the same category with loaded Jarh phrases such as matruk al hadith, kazzab and saqit. The words of Jarh in this category indicate the abandonment of the narrations, and they are generally used for derelict and false narrators whose narrations are not written even for credibility. Among the first to use this concept, which started to become widespread in the 3rd century of Hijrah, famous hadith scholars such as Ahmed b. Hanbal, Imam Bukhari, Imam Muslim, Abu Zura al-Razi, Abu Hatim al-Razi and his son Ibn Abi Hatim, Al-Hakim al-Naysaburi and Suyuti were exit.

It is seen in the sources that many narrators are interpreted with this wording. Today, this concept is considered as one of the loaded Jarh words.

Keywords: Hadith Methodology, Jarh Words, Zahib al-hadith, Narrator, Narration.

GİRİŞ

Cerh ve Ta'dil İlminin Doğuşu

Sözlükte maddî ve manevî olarak yaralamak anlamına gelen cerh ve ılımlılık, dürüstlük; gönülde doğru olduğuna dair kanaat beliren şey demek olan adl veya adalet kelimelerinden türeyerek düzeltmek, doğru hüküm vermek ve tezkiye etmek anlamlarına gelen ta'dil, bir ilim dalı olarak hicri ilk asrın sonlarından itibaren, özellikle hadis uydurma girişimleri sonucunda oluşan sıkıntılı durumun telafi edilmesine yönelik en önemli faaliyet addedilen isnadın yaygınlaşmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır (Aşıkkutlu, 7, 1993; Yücel, 2017, 220; Martı, 2016, 134).¹ İsnad ise, İslâm tarihinde fitne diye bilinen Hz. Osman'ın şehit edilmesi, ardından Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen olayları müteakiben hadis uydurmacılığının hızla yayılması durumuna karşılık ravilerin titiz bir şekilde ele alınması sonucunda ihtiyaç haline gelmiştir. Nitekim tabiunun büyüklerinden İbn Sîrîn (110/728) isnadın gerekliliğini şu şekilde aktarmaktadır: “Önceleri isnad aranmazdı. Ancak fitne ortaya çıktıktan sonra ravilerin adları sorulmaya başlandı. Böylece sünnet ehli olanların hadisleri alınır, bid'at ehlinin hadisleri terkedilirdi” (Müslim/*Mukaddime*, 1374/1955; Aşıkkutlu, 7, 1993).

İlk başta belirtildiği üzere isnadın yaygınlaşması ile birlikte, isnatta yer alan ravilerin rivayet ehliyetlerinin araştırılması ihtiyacına binaen Cerh ve ta'dil ilmi oluşturulmuş ve zamanla gelişmiştir. Bu bağlamda ravinin hadis rivayetine ehil olmadığına ortaya konmasına cerh, ehil veya güvenilir olduğunu kanıtlamaya ise ta'dil denmiştir (Yücel, 2019: 39). Diğer bir ifadeyle, hadis terminolojisinde cerh, kuvvetli bir hafızaya sahip dikkatli bir alimin, fık ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir ravilerin rivayetinde yer alan kusurundan dolayı hem kendisinin hem de rivayetinin reddedilmesi durumudur. Raviye böyle bir kusuru atfedene alime cârih, kusurlu raviye ise mecrûh denir. Buna karşılık ta'dil, terminolojide raviyi, rivayetinin kabulünü gerektiren sıfatlarla nitelemek demektir. Buna göre, bir raviyi söz konusu sıfatlarla niteleyen alime muaddil, adalet sahibi olduğu söylenen raviye ise adl veya âdil denir (Aşıkkutlu, 7, 1993).

Kaynaklarda Cerh ve ta'dil şeklinde yer alan bu ilim dalı, aynı zamanda “ معرفة من تقبل روايته ومن معرفة من تقبل روايته ومن معرفة من تقبل روايته”/Rivayeti kabul veya reddedilecek raviler ilmi”, “علم الثقات والضعفاء/Güvenilir ve zayıf raviler ilmi”, “علم المتروكين/terkedilmiş raviler ilmi”, “معرفة أوصاف الرواة/Ravilerin özellikleri ilmi”, “علم ميزان الرجال/Raviler terazisi ilmi” ve “علم نقد الرجال/Rical tenkidi ilmi” gibi adlarla da tanınmıştır (Sehavî, 1424/2003: 2/3; 3/281; Tibî, 1430/2009: 104; Aşıkkutlu, 7, 1993).

Sağlam hadis metnine ulaşma amacının gerçekleşmesinde bir araç sayılan isnadın kontrolünü sağlayan Cerh ve ta'dil ilmi, ravilerin dini ve ilmi ehliyetlerini ortaya koyarak bu kontrolü pekiştirmekte, neticede rivayetlerin sağlamlığına önemli katkı sunmaktadır. Abdullah b. Abbas, Cerh ve ta'dil ilmi hakkında, “Şüphesiz bu ilim dindir, dolayısıyla dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz” söylemiştir. Bu önemi dolayısıyla meşhur muhaddis Ali b. el-Medînî (234/848) ricali tanımayı (Hadis) ilmi(ni)n yarısı şeklinde tanımlamıştır. *Müsned* müellifi Ahmed b. Hanbel (241/855) de, ravilerin eleştirilerek sağlam ve sakat hadislerin ayırt edilmesi konusunda susmamak ve bunları belirtmek için konuşmak gerektiğini ifade etmiştir (İbnu's-Salâh, 1406/1986: 389; Burkanî, t.y.: 5; Aşıkkutlu, 7, 1993; Yücel, 2019: 40; Özçelik, 2017: 332; Çimen, 2021: 412-430). Buna karşılık bazı alim ve muhaddisler gıybet olabilir düşüncesiyle ravilerin araştırılmasını, ravilere zayıf veya yalancı diye teşhis konulmasının yanlış olabileceği endişesiyle, ravilerin cerh edilmesinin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir.

¹ Ayrıca, konuya dair geniş bilgi için bak: Emin Aşıkkutlu (1997), *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dil İlmi)*, İstanbul, M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları.

Buna rağmen ulema ve muhaddislerin çoğunluğu, hadislerin sağlıklı bir şekilde rivayet edilmesi için ravi kusurlarını gizlemenin doğru olmayacağı ve ravilerin cerh ve ta'dile tabi tutulmasının gerekliliği konusunda görüş birliğine varmışlardır (Neysaburî, t.y.: 70; Yücel, 2019: 39). Zira kişilerin tenkit edilmeleri veya tezkiye edilmelerine yönelik ister Kur'an-ı Kerîm isterse de hadîs-i şerîflerde deliller bulmak mümkündür (el-Hucurât, 49/12; Buharî, 1406/1986: Edeb 38; Menâkıb 19; Müslim, 1374/1955: Fezâil 140; Ebû Dâvûd, 1419/1988: Edeb 5). Meşhur muhaddislerden Yahya b. Saîd el-Kattân (198/813) hadis ravilerinin gerektiğinde tenkit edilmesi gerektiğini kendisine özgü bir ifadeyle belirterek (İbn Maîn, 1405/1985; Aşıkutlu, 7, 1993; Yücel, 2017: 40), tenkit ve eleştirinin Hadis ilminin gelişmesine bir nevi katkı sağladığını düşünmüştür. Tabiûnun meşhurlarından İbn Uleyye diye bilinen Ebû Bişr İsmail el-Basrî (193/809) de cerh ve ta'dilin gıybet olmayacağını ifade etmiştir (Sabuncu, 2018: 52). Şube b. Haccâc (160/776), Süfyân es-Sevrî (161/777), Abdullah b. Mübarek (181/797) ve İbn Hibbân (354/965) da ravileri cerh etmenin caiz olduğu düşüncesini savunmuştur (Hanbelî, 1407/1987; 1/349; Leknevî, 1407/1986: 52; Yücel, 2017: 39-40; Yücel, 2019: 221; Özçelik, 2017: 333). Ayrıca, *el-Cerh ve't-ta'dil* eserinin müellifi İbn Ebî Hâtim er-Râzî (327/938) de ravilere yönelik yapılan değerlendirmelerin veya cerhin gıybet sayılmayacağı görüşündedir (Neysaburî, t.y.: 70; Özçelik, 2017: 333).

Cerh ve ta'dil ilmi genellikle isnadın yaygınlaşmaya başlamasıyla ortaya çıksa da ashab-ı kirâm döneminde buna yönelik bazı münferit faaliyetlerin olduğunu gözlemlemek mümkündür. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve de Hz. Ali gibi ashabın büyükleri esasen rivayetin doğruluğunun teyidi amacıyla cerh ve ta'dil çerçevesinde değişik yöntemlerle faaliyetler sürdürmüşlerdir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, ninenin kendi torunundan alacağı mirasla alakalı hadisi teyit için hadisin ravisinden şahit istemesiyle Hâkim en-Neysaburî (405/1014) ve Ebû Abdullah Şemsüddin ez-Zehabî'ye (748/1348) göre ilk münekkit unvanını almıştır. Aynı şekilde, Hz. Ömer'in ravilerden rivayetleri için şahit istemenin yanında, çokça hadis rivayet edenleri muhtemelen çok hata veya yanlış yapabilecekleri endişesiyle uyarması konumuz açısından önemlidir. Bu meyanda Irak'a giden sahabelere az hadis rivayet etmelerini tavsiye etmiş, asılsız bir haber olma ihtimaliyle birlikte, çok hadis rivayeti yaptıkları dolayısıyla Ebû Zer el-Ğıfarî, Abdullah b. Mes'ud, Ebu'd-Derdâ ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî gibi sahabeyi Medine'den çıkmaması yönünde yasaklamıştır. Ravilerin sıkı ve titiz bir şekilde denetime tabi tutması dolayısıyla Hz. Ömer, meşhur muhaddis İbn Hibbân (354/965) tarafından ravilere yönelik detaylı araştırma yapan ilk münekkit addedilmiştir. Hz. Ali ise, ravilerin yemin etmeleri şartıyla rivayetlerinin kabul edilebileceğini ifade ederek bir nevi ilk münekkitlerden sayılmıştır. Ayrıca, ashab-ı kirâm arasında Hz. Aişe, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Ubâde b. Sâmit ve Abdullah b. Selâm gibi ravi münekkitleri de bulunmaktaydı. Burada, üzerinde durulması gereken konulardan birisi, sahabe döneminde yapılan ravi tenkitlerinin genellikle unutma, yanlış, yanlış anlama ve iyi ezberleyememe gibi sebeplerden kaynaklandığıdır (Neysaburî, t.y.: 70; Aşıkutlu, 7, 1993).

Tabiun dönemi de cerh ve ta'dile yönelik önemli faaliyetlere sahne olmuştur. Söz konusu dönemde siyasî ve itikadî çekişmeler dolayısıyla yaşanan gelişmelere paralel olarak raviler esasen zabt ve adalet yönleriyle tenkit edilmişlerdir. Söz konusu dönemde sayılı münekkitler arasında Saîd b. Cubeyr (94/713), Saîd b. el-Müseyyib (94/713), İbrahim en-Nehaî (96/714), Ebû Amr eş-Şâbî (104/722), Tâvus b. Keysân (106/725) ve İbn Sirîn (110/729) gibi tabiunun meşhurları öne çıkmaktaydı. Bunları takip eden dönemde ise Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (124/742), Yahya b. Saîd (143/760) ve Hişâm b. Urve (146/763) gibi münekkitler yetişmiştir. Tabiun döneminin sonları ile etbâu't-tabiîn döneminde ise cerh ve ta'dil faaliyetleri daha da belirginleşmiş, değişik amaçlardan kaynaklı hadis uydurmaçılığının giderek yaygınlaşmasıyla birlikte birçok ravi münekkitleri de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde münekkit alimler, sadece bir bölgeye mahsus raviler hakkında değil de esasen tüm raviler hakkında kanaat belirtmişlerdir. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi, cerh ve ta'dil faaliyetlerinin derlenmesine başlanmasıdır. Nitekim ilk kez Basra'da Yahya b. Saîd el-Kattân ravilerin eleştirilmesine yönelik sözlerini yazılı olarak kaleme almıştır.

Ayrıca, Şu'be b. Haccâc (160/776), Süfyan es-Sevrî (161/778), Leys b. Sa'd (175/791), Mâlik b. Enes (179/795), Abdullah b. Mübarek (181/797), Veki' b. Cerrâh (197/812), Abdurrahman b. Mehdî (198/813) ve Süfyan b. Uyeyne (198/814) gibi değişik ilim merkezlerinde tenkitçilik faaliyetlerinde bulunan meşhur alim ve muhaddisler de vardı (İbn Maîn, 1405/1985; Aşikkutlu, 7, 1993; Martı, 2016, 134).

Müteakib dönemde Yahya b. Maîn (233/848), Ali b. el-Medînî (234/849), İbn Ebî Şeybe (235/849), İshâk b. Râhıye (238/853), Dârimî (255/869), İmam Buhârî (256/870), İmam Müslim (261/875), Ebu Dâvûd (275/889), Ebû Zür'a ed-Dimaşkî (281/894), Bezzâr (292/905), Ebû Bekir el-Firyabî (301/913), İbn Hibbân (354/965), İbn Ebî Hâtım er-Râzî (327/938), Ukaylî (322/934) ve Darekutnî (385/995) gibi münekktiler, cerh ve ta'dil faaliyetlerinin daha sistematik hale gelmesinde önemli katkı sunmuşlardır. Şöyle ki, Hicri IV. yüzyılın sonlarına doğru cerh ve ta'dil konusundaki özgün çalışmalar neredeyse kaleme alınmış, daha sonra telif edilen eserler çoğunlukla öncekilerin taklidi mahiyetinde olmuştur (İbn Maîn, 1405/1985; Râzî, 1427/2006; İbn Hammâd, 1404/1984; Aşikkutlu, 7, 1993).

Ağırlıklı olarak cerh ve ta'dil konusundaki bilgi içeren eserler hicri III. yüzyıldan itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Daha sonraki süreçte Cerh ve ta'dil ilmi ve bu ilmin yöntemine dair İbn Ebî Hâtım er-Râzî'nin (327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil*'i, Taceddîn es-Subkî'nin (771/1369) *Kâide fi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin (1304/1886) *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, son dönem muhaddislerinden Cemaleddin el-Kasımî'nin (1332/1914) *el-Cerh ve't-ta'dil*'i, Muhammed Ziyaurrahman el-A'zamî'nin *Dirasât fi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, yine son dönemde Kasım Ali Sa'd'ın *Mebâhis fi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, Yusuf Muhammed Sıddık'ın *eş-Şerh ve't-ta'lil li elfâzi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, Sadî el-Haşimî'nin *Şerhu elfâzi't-tecrîhi'n-nâdire ev kalîleti'l-isti'mâl*'i, Muhammed İsmail en-Nedvî'nin *el-Cerh ve't-ta'dil li'r-ruvâti inde'l-muhaddisîn*'i, Ebû Lübabe Huseyn'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'i, Fârûk Hamade'nin *en-Menhecü'l-İslâmî fi'l-cerh ve't-ta'dil*'i, Muhammed Tahir el-Cevabî'nin *el-Cerh ve't-ta'dil beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn*'i, Nureddin İtr'in *Usûlü'l-cerh ve't-ta'dil ve ilmu'r-ricâl*'i, İbrahim b. Abdullah el-Lâhim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'i ve Emin Aşikkutlu'nun *Hadiste Ricâl Tenkidi* gibi birçok eser ve çalışma kaleme alınmıştır.

A. Cerh Lafızları

Cerh ve ta'dil uzmanları, tenkit edilen ravilerin yaptıkları rivayetlerin kabul ve reddini ifade edecek bazı lafızlar ortaya koymuşlardır. Bu lafızları ilk kez düzenleyerek sınıflandırmaya tabi tutan hadis münekkidi İbn Ebî Hâtım er-Râzî'dir. Onun bu düzenlemesi, kendisinden sonraki ravi münekkitlerince de genellikle kabul görüp esas alınsa da tarihî süreçte cerh lafızları geliştirilmiş, bu doğrultuda şekillenmiş ve mertebelere ayrılarak kategorize edilmiştir. İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve İbn Salâh cerh lafızlarını dört mertebeye ele almaktadır. İbn Ebî Hâtım kendi eserinde cerh lafızlarının dağınık bir şekilde ele alındığını belirterek, bu meyanda ilk mertebede “*لين الحديث/Hadisleri gevşektir*”, ikinci mertebede “*ليس بقوي/Sağlam değildir*”, üçüncüde “*ضعيف الحديث/Rivayeti zayıftır*”, dördüncü mertebede ise “*متروك الحديث/Hadisi metruktür*”, “*ذاهب الحديث/Hadisi terk edilmiştir*”, “*كذاب/Yalancı*” ve “*ساقط/Sâkıttır/(Değerden) düşmüştür*” gibi cerh lafızlarının yer aldığını kaydeder (İbn Ebî Hâtım, 1371/1952: 2/37; İbnu's-Salâh, 1406/1986: 126; Nevevî, 1405/1985: 53; Gül, 2015: 362-386). Fakat kendisi cerh lafızlarını daha şiddetliden itibaren sıralayacak şekilde kategorize ederek dört mertebeye ele almıştır (Leknevî, 1407/1986: 151-154). Benzer sıralama başka eserlerde de görülmektedir (İbnu's-Salâh, 1406/1986: 126; Tebrizî, 1429/2008: 373; Suyûtî, 1414/1994: 1/409).

Cerh mertebeleri ve bu mertebelerde yer alan cerh lafızlarının kategorize edilmesi konusunda değişik düzenlemeler mevcuttur. Şöyle ki, birçok alanda önemli eserler telif etmiş olan Şemsuddîn ez-Zehbî (748/1348), cerh lafızlarını daha şiddetliden daha hafife doğru dört mertebeye ele almıştır. Bu mertebelerden ilk üçü çok ağır olup, yalnız son mertebedeki cerh lafızlarıyla tenkit edilen rivayetler sadece itibar için yazılabilir (Zehebî, 1415/1995: Mukaddime kısmı).

Meşhur muhaddislerden Zeynuddîn el-İrâkî (806/1404) ise cerh lafızlarını beş mertebede ele alarak, bu mertebelerin yalnız son ikisinin sadece itibar için yazılabileceğini ifade etmiştir (İrâkî, 1423/2002: 1/377; İrâkî, 1404/1984: 1/6). Daha sonraki süreçte ise, özellikle hadis alanıyla ilgili birçok eserin müellifi İbn Hacer el-Askalanî diye meşhur Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî (852/1449) cerh mertebelerini şiddetliden hafife doğru son ikisi sadece itibar için yazılabilir kaydıyla altı mertebede ele almıştır (İbn Hacer, t.y.: 1/9-11). Meşhur muhaddis Şemsuddîn Muhammed es-Sehavî (902/1497) de cerh lafızlarını İbn Hacer el-Askalanî'nin düzenine benzer bir şekilde altı mertebede değerlendirmiştir (Sehavî, 1424/2003: 2/124-125).

Aynı şekilde, Muğultay b. Kılıç da cerh mertebelerini daha hafiften daha şiddetliye doğru altı mertebede ele almıştır (Muğultay, 1432/2011: 1/36-42). Muhammed Abdülhay el-Leknevî'ye (1304/1886) göre ise ilk mertebede “falanca yalancısıdır”, “hadis uyduruyor” ve “uydurmacı” gibi lafızlar yer alırken, ikinci mertebede “hadisleri metruktür”, “ذاهب الحديث/Hadisi terk edilmiştir” gibi lafızlar bulunmakta, üçüncü mertebede ise “falancanın hadisleri merduttur” ve “çok zayıftır” gibi cerh lafızları serdedilmektedir. Bu ilk üç mertebedeki cerh lafızlarıyla eleştirilen ravilerin rivayetleri ne delil ne istiḥâd ne de itibar için kullanılır. Dördüncü mertebedeki “منكر الحديث”, “حديثه منكر”, “مضطرب الحديث”, “مظطرب الحديث”, “فلان واه”, “فلان لا يحتج به”, ve “ضعفه” gibi cerh lafızları ise nispeten daha hafif addedilmektedir. Ancak Leknevî, bu dört mertebeye ilaveten “فان فيه مقال”, “فان ضعيف”, “فيه ضعف”, “عنوا”, “ليس بعمدة”, “ليس بحجة”, “ليس بالقوي”, “ليس بالمتين”, “ليس بذاك”, “فان يعرف وينكر”, “في حديثه ضعف”, “فيه” gibi ravilerin rivayetlerine sadece itibar için yazılabilecek şekilde müsaade eden daha hafif derecedeki cerh lafızlarının yer aldığı beşinci mertebenin olduğunu belirtmektedir (Leknevî, 1407/1986: 151-154).

Günümüzde ise, cerh lafızları daha hafiften daha şiddetlisine doğru altı mertebede ele alınmış ve değerlendirilmiştir. İlk mertebede “فان فيه مقال/hakkında makâl vardır (durumu şüphelidir)”, “فيه تأرف و”, “ضعف/Kendisinde biraz zafiyet vardır”, “في حديثه ضعف/Rivayet ettiği hadiste zayıflık vardır.”, “ليس بذاك القوي/Sanılan kadar kuvvetli değildir”, “ليس بحجة/Hüccet(delil) değildir”, “ليس بعمدة/Rivayetinde güvenilmez”, “ليس بأمون/Kendisine güvenilmez”, “فان فيه مقال/Hakkında eleştiri vardır”, “فان فيه مقال/Memnuniyet düzeyinde değildir”, “ليس بالحفظ/Hafızası kötüdür”, “ليس بذاك القوي/Hafızası kötüdür”, “في حديثه شيء/Hadisinde bir sıkıntı vardır”, “ليس بذاك القوي/Hadis hafızı değildir”, “فيه أدنى مقال/Kendisine yönelik eleştiri vardır”, “فيه جهالة/Kendisi pek bilinmiyor”, “لا أدري ما هو/Kimliği bilinmiyor”, “ليس بذاك القوي/Diğerleri ondan daha güvenilir”, “ليس بذاك القوي/Meçhuldür”, “ليس بذاك القوي/Pek sağlam değildir”, “ليس بذاك القوي/Hadisleri gevşektir”, “فيه نظر/Durumu şüphelidir” ve “سكتوا عنه/Hakkında bir şey söylenmemiştir” gibi hafif cerh lafızları yer almaktadır. Bu konuda genel olarak bir ittifak söz konusuysa da bu lafızların bazıları tarihi süreçte nadiren farklı şekillerde kullanılmıştır. Örneğin, Darekutnî (385/995) “لين الحديث” veya “Rivayetinde gevşeklik vardır” lafızlarının ravinin adaletine pek fazla zarar vermeyecek çok hafif bir cerh olduğunu ifade ederken, İmam Buhârî (256/870) ise “فيه نظر” ve “سكتوا عنه” lafızlarıyla hadisleri terk edilen ravileri kastetmiştir (Buhârî, t.y.: 8/170; Kâfî, 1422/2000: 64; İbn Hammâd, 1404/1984: 1/50, 124; İbnü'l-Kayseranî, 1416/1996: 2/1119; Leknevî, 1407/1986: 402; İtr, 1401/1981: 107-110; Aşıkkutlu, 7, 1993; Özçelik, 2017: 143, 256).

Birinci mertebedeki cerh lafızlardan biraz daha şiddetli olması ile dikkat çeken ikinci mertebedeki cerh lafızlarına “فان ضعيف/Falanca zayıf ravidir”, “ضعفه/Onu zayıf addetmişlerdir”, “حديثه منكر/Onun hadisi münkerdir”, “بازي مناكير/Bazı hadisleri münkerdir”, “مضطرب الحديث/Hadisleri sorunludur”, “Zayıf ravidir” ve “لا يحتج به/Hadisiyle amel edilmez” örnek olarak verilebilir (İbnu's-Salâh, 1423/2002: 127; Aşıkkutlu, 7, 1993).

“ردوا/Hadisini kabul edilmemiştir”, “مردود/Hadisi merduktur”, “رد حديثه/Hadisi reddettiler”, “رحوا/Hadisini terk ettiler”, “مطرح/Hadisi terk edilmiş”, “إرم به/Hadisini kaldır at”, “لا شيء/Önemli bir şey değil”, “لا شيء/Hiçbir şey değil”, “لا يساوي فلسا/Beş para etmez”, “واه/İki para etmez”, “تالف/Helak olmuştur”, “لا يساوي نواة/Bir çekirdek bile etmez”, “لا تحل الرواية عنه/Onun hadisi yazılmaya değmez”, “لا تحل الرواية عنه/Tamamen zayıftır”, “لا تحل كتابة عنه/Onun hadislerini yazmak helal olmaz” ve “منكر الحديث” in de bu kategorideki cerh lafızlarıdır. Bunlara ilaveten İmam Buhârî, “منكر الحديث” in de bu kategorideki cerh lafızlarından olduğu kanaatini taşımaktadır (İbn Hammâd, 1404/1984: 1/43; İrâkî, 1423/2002: 2/124; İbnü’l-Kayseranî, 1416/1996: 1/265; Aşikkutlu, 7, 1993).

“سرق/Hadis uydurmakla suçlanmıştır”, “يسرق/Hadis uydurmakla suçlanmıştır”, “هالك/Haluk olmuştur”, “متهم بالكنب/Yalan söylemekle suçlanmıştır”, “متهم بالوعص/Hadis uydurmakla suçlanmıştır”, “تركوه/Onun hadisini terk edin”, “مجمع على تركه/Hadisinin terk edilmesi konusunda söz birliğine varılmıştır”, “هو على يدي عدل/Onun işi zordur (mahv olmuştur)”, “لا يثق ولا/Onun işi zordur (mahv olmuştur)”, “متروك الحديث/Hadisi metruktür”, “يسرق/Hadis uydurmakla suçlanmıştır”, “ساقط/Sâkıtır/(Değerden) düşmüştür”, “منكر الحديث/Onun hadisini terk eden”, “مجمع على تركه/Hadisinin terk edilmesi konusunda söz birliğine varılmıştır”, “هو على يدي عدل/Onun işi zordur (mahv olmuştur)”, “لا يثق ولا/Onun işi zordur (mahv olmuştur)”, “متهم بالوعص/Hadis uydurmakla suçlanmıştır”, “متهم بالكنب/Yalan söylemekle suçlanmıştır”, “ليس بثقة/Güvenilir değildir”, “لا يعتبر بحديثه/Hadisi itibar için bile yazılmaz” gibi cerh lafızları ise dördüncü mertebede yer almaktadır (İbnu’s-Salâh, 1406/1986: 126; Suyûtî, 1414/1994: 1/409; Itr, 1401/1981: 107; Aşikkutlu, 7, 1993).

Beşinci mertebede ise “كذاب/Yalancı”, “ويضدع/Uyduzcı”, “دجال/Deccâl”, “يكنب/(Sürekli) yalan söyler”, “يضع حديثا/Hadis uydurur”, “يقتل الحديث/يخلف الحديث/Hadis uydurur”, “يزيد في الرقم/Hadise ilavede bulunur” ve “له بلايا/Problemleri rivayetleri vardır” gibi cerh lafızları bulunmaktadır. Sonuncu yani altıncı mertebede cerh lafızları ise genel olarak en şiddetli lafızları ifade eder. Nitekim bu mertebede “أكذب الناس/İnsanların en yalancısı”, “منع منه/Hadis uydurmada zirvededir”, “ركن من أركان يالان/Alatının başıdır”, “ضرب المثل بكنبه/Yalancılığı darb-ı mesel olan ravilerdendir”, “جيران الكذب/Yalan torbası”, “جبل في الكذب/Yalancılıkta dağ gibidir” veya “كذاب كبير/Büyük bir yalancıdır” gibi cerh lafızları ilgili kaynaklarda belirtilmektedir (İbnu’s-Salâh, 1406/1986: 126; Suyûtî, 1414/1994: 1/409; Itr, 1401/1981: 107; Aşikkutlu, 7, 1993).

Bu cerh mertebeleri dışında münekkitlerin, ravilerin tenkidinde bazen cerh lafızları yerine baş, el, kol ve mimikleri kullandıkları olmuştur. Ayrıca, bazen “اتق حياة سلم لا تلسعك/Selm’in yılanlarından sakın ki seni sokmasınlar”, “حارس الليل/Gece oduncusu”, “حمل الحطب/Odun taşıyan”, “أير رأ/Üzerimizde uçan kuştur”, “في دار فلان شجر يحمل الحديث/Falancanın evinde hadis veren ağaç vardır” ve “ما أشبه حديثه بثياب نيسبور/Onun hadisi Neysabur giysisine ne kadar da benziyor” gibi genel kullanımın dışında cerh lafızlarına da rastlanmıştır (İbn Hammâd, 1404/1984: 4/293; Aşikkutlu, 7, 1993). Bunların yanında bazen, bazı cerh lafızlarının münekkitlerce bilinen anlamları dışında kullanıldıkları görülmüştür. Bu bağlamda İmam Buhârî, “منكر الحديث”, “فيه نظر”, ve “سكتوا عنه” cerh lafızlarıyla yalancı ve uydurmacı raviler hakkında “hadisleri terk edilir” anlamında kullanmıştır. Yahya b. Maîn (233/848) “ليس بشيء” lafzını bazen rivayeti az olan raviler hakkında kullanırken, bununla zayıf ravileri de kastetmiştir. Darekutnî’ye göre ise “لين الحديث” ve “فيه لين” ravinin rivayetlerinin terkinin gerektirmeyen ve aynı zamanda adaletini ortadan kaldırmayan hafif cerh lafızlarındandır (Buhârî, t.y.: 8/170; Kâfî, 1422/2000: 64; Aşikkutlu, 7, 1993).

B. “Zâhibu’l-Hadîs” Kavramı

“Zâhibu’l-hadis” kavramı ağır Cerh lafızlarından birisi olup, ravilerin eleştirilmesi sırasında ilk dönem hadis münekkitlerinden itibaren kullanılmıştır. Nitekim İmam Buhârî, İmam Tirmizî, İbn Ebî Hâtim er-Râzî, İrâkî, Suyûtî ve Sehavî gibi meşhur muhaddisler bu cerh lafzını en şiddetli tenkitlerini ifade etmek için belirtmişlerdir.

1. “Zâhibu’l-Hadîs” Lafzının Ortaya Çıkışı ve Kullanışı

“Zâhibu’l-hadis” kavramı bir cerh lafzı olarak ilk kısmındaki “ذاهب” kelimesinden oluşmuştur. Sözlükte “yürüyen” veya “geçen” anlamlarındaki “ذَهَبٌ” fiilinin ism-i failidir (İbn Manzûr, 1405/1985: 1/393). Genel olarak ağır cerh lafızlarından sayılmıştır. Birçok hadis münekkidi bu cerh lafzını ravinin rivayetinin terkine delalet eden lafızlar arasında kullanmışlardır. Nitekim, cerh ve ta’dille ilgili müstakil eserlerin telifinden çok daha önce yaşamış olan İmam Buhârî, metin içerisindeki örneklerden göreceğimiz üzere bazı ravilere yönelik “ذاهب الحديث” kavramını kullanmış, bununla genellikle zayıf ve münker rivayetlerde bulunan ravileri belirtmiştir. İbn Ebî Hâtim er-Râzî’nin de “ذاهب الحديث” kavramını yalancı ve metruk rivayetlerde bulunan ravileri tenkit etmek için kullandığını söyleyebiliriz (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 2/37; Özçelik, 2017: 164).

Benzer cerh lafızlarından birisi ise “حديثه ذهب/Hadisi (boşa) gitmiştir” lafzıdır. Ravilerin zayıflıklarına delalet eden bu cerh lafzı da ilk dönem münekkitlerinde zaman zaman bazı raviler hakkında kullanılmıştır. Nitekim İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Haccâc b. Nusayr (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/167), Dâvûd b. el-Muhabbir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/424), Saîd b. Süfyân (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/27), Saîd b. Vâsıl (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/70), Sehl b. Süleyman el-Kuraşî el-Esved (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/198), Abdullah b. Seleme el-Eftas (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 5/69), Abdurrahman b. Osman el-Bekravî (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 5/265), Abdurrahman b. Kays Ebû Muaviye ez-Za’feranî (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 5/278), Abbâd b. Suheyb el-Basrî (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/81), Abbas b. el-Fadl el-Ensârî (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/213), Amr b. Hikâm el-Ezdî (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/228) ve Muhammed b. el-Haccâc el-Musaffer (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/235) gibi bazı raviler için bu lafzı kullanmıştır. Ukaylî de “حديثه ذهب” lafzını yaklaşık aynı anlamda Saîd b. Vâsıl el-Basrî (İbn Hammâd, 1404/1984: 2/116) ve Abbas b. el-Fadl b. el-Ezrak (İbn Hammâd, 1404/1984: 2/116) gibi raviler için kullanmıştır. Burada önem arzeden diğer bir husus, İbn Ebî Hâtim’in “ذاهب الحديث” cerh lafzıyla tenkit ettiği ravilerin aynı zamanda “متروك الحديث” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 2/228, 479), “لا، تب حديثيك” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 2/523, 4/165, 7/84), “كان يكذب” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/183), “تركوا حديثه” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/342), “ضعيف الحديث” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/413, 424, 4/101), “منكر الحديث” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/424), “كان، مجهول” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/132), “ضعيف” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/277), “مجهول” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/102), “كان يضع الحديث” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/133, 8/4), “كذاب” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/157), “ليس بشيء” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/229), “لا، يشتغل به” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/230, 7/271), “واهي الحديث” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/228), “ليس بقوى” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/315), “لا يكتب حديثه البتة” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 8/68) ve “كان يفتعل الحديث” (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 9/179), lafızlarıyla da cerh edildiğini kaydetmesidir.

Kaynaklarda “كاتبه ذهب” veya “ذهبت كتبه” cerh lafzı da geçmektedir ki, bu lafız kitabı(ları) (boşa) gitti veya kitab(lar)ı kaybodu anlamlarında ravinin zayıf olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Nitekim İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hanbel’in Osman el-Cezerî hakkında münker hadisler rivayet ettiği eleştirisi sonrası onun “كتابه ذهب” lafzıyla cerh edildiğini söylediğini aktarmıştır (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/174). Ayrıca, Ukaylî “ذهبت كتبه” lafzıyla Abdurrezzak b. Ömer ed-Dimaşkî’yi eleştirmiş, onun kitapları kaybolduktan sonra ihtilat yaptığını ve İbn Şihâb ez-Zührî’den hadis naklettiğini aktarmıştır. Bu raviyi Yahya b. Maîn onu “ليس بشيء” lafzıyla cerh etmiştir. İmam Buhârî ise bu raviyi “منكر الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Hammâd, 1404/1984: 3/106).

Anlaşıldığı üzere “ذاهب الحديث” kavramı genellikle zayıf, metruk, münker, yalancı ve uydurmacı ravilerle ilgili kulanılmakta olup, yukarıda belirtilen “حديثه ذهب” kavramı arasında anlam bakımından benzerlikler olsa da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim “حديثه ذهب” lafzı neredeyse “ذاهب الحديث” yerine kullanılabileceği gibi, hadisleri kaybodu anlamına da gelmektedir. Bu durumda “حديثه ذهب” lafzıyla yorum yapılan ravi her zaman zayıftır kanısı doğru olmayabilir (Özçelik, 2017: 166). Diğer bir husus ise “ذاهب الحديث” kavramının ilk olarak ne zamandan itibaren kullanılmaya başlandığıdır.

Bu konuda net bir kayıt olmamasına rağmen cerh ve ta'dil, ricâl, tabakât ve ilel gibi eserlerin taranması sonucunda ilk olarak İmam Buhârî'nin (256/870) bu cerh lafzını ravileri tenkit amacıyla kullandığını görürüz. Daha sonraki süreçte ise İmam Müslim (261/875), Ebû Zür'a er-Râzî (264/878) ve İmam Tirmizî (279/892) gibi hadis münekkitleri bu kavramdan istifade etmişlerdir. Buna göre, söz konusu kavramın hicri 3. Asrın başlarından itibaren bazı münekkitlerce yaygın olarak kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür.

2. “Zâhibu'l-Hadîs” Kavramının Cerh Lafızları Arasındaki Derecesi

Bilindiği üzere, cerh lafızları hafiften şiddetliye doğru genel olarak altı mertebede ele alınmaktadır. Bu mertebelerin ilk ikisi nispeten hafif cerh lafızlarından oluşup, bunlarla cerh edilen ravilerin rivayetleri itibar için kullanılabilir. Buna karşılık, üç, dört, beş ve altıncı mertebelerdeki cerh lafızları ağır olup, bunlarla cerh edilen ravilerin yaptıkları rivayetler delil değeri taşımamakta, bu bağlamda itibar ve istishâd için de kullanılmamaktadırlar (İbnu's-Salâh, 1406/1986: 245; Suyûti, 1414/1994: 1/409; Aşıkutlu, 7, 1993). Bununla birlikte, cerh ve ta'dil konusunda ilk müstakil eserin müellifi olan İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve daha sonraki süreçte müstakil hadis usulü eseri olan *Ulûmu'l-hadîs*'in müellifi İbn Salâh (643/1245) ise cerh lafızlarını dört mertebede ele almıştır. Onlara göre, ilk mertebede “كذاب”, “يكذب الحديث”, “يضع الحديث”, “وضاع”, “دجال”, “هالك”, “ساقط”, “تركوه”, “تراكوه”, “ليس بالثقة”, “لا يعتبر بحديثه”, “ليس بثقة”, “فان لا يعتبر به”, “سكتوا عنه”, “فيه نظر”, “ذاهب الحديث” gibi lafızların yanında “ذاهب الحديث” lafzını da cerhin ikinci mertebesinde ele almaktadır (İbnu's-Salâh, 1423/2002: 126; Leknevî, 1407/1986: 151). Zeynuddîn el-İrâkî de bu cerh lafzına ikinci mertebede yer vermiştir (İrâkî, 1404/1984: 1/6). Şemsuddîn ez-Zehbî ise bu cerh lafzını “ليس/متروك/Metrûk”, “ليس/Sika değildir”, “سكتوا عنه/Hakkında pek konuşmadılar”, “Onunla ilgili şüphe var”, “Helak olmuştur” ve “Sâkıttır” gibi lafızların bulunduğu üçüncü mertebede ele almıştır (Zehbî, 1415/1995: Mukaddime kısmı). Aynı şekilde İbn Hacer el-Askalanî ve Sehavî de bu lafzı üçüncü mertebede değerlendirmiştir (İbn Hacer, t.y.: 1/9-11). Cerh ve ta'dile dair bazı günümüz eserlerinde de “Hadisi terk edilmiştir” anlamındaki “ذاهب الحديث” lafzı ağır cerhi ifade eden lafızlardan sayılmakla birlikte, dördüncü mertebede yer almaktadır (Tîbî, 1430/2009: 104; Tebrizî, 1429/2008: 373; Aşıkutlu, 7, 1993).

3. “Zahibu'l-Hadîs” Diye Cerh Edilen Raviler

Kaynaklarda “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh edilen birçok ravi bulunmaktadır. Bu ravilerin bazıları meşhur olup, haklarında detaylı bilgi bulunmasına karşılık, bazıları hakkında ise çok az bilgi geçmektedir.

1. أبو ليلى محمد بن يعلى السلمى الكوفي/Ebû Leyla Muhammed b. Ya'la es-Sülemî el-Kûfî. Lakabı Zenbûr'dur. İmam Buhârî onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir. Ebû Hâtim ise onu “متروك الحديث” diye cerh etmiştir. İmam Nesâî, İbn Ebî Hâtim, Ukaylî, İbn Adiy ve birçok muhaddis de onun zayıf olduğunu söylemişlerdir (Bağdadî, 1418/1997: 2/759; Mizzî, 1400/1980: 27/45-46; Zehebî, 1413/1993: 14/379-380; İbn Hacer, 1326/1909: 9/533).
2. ابن نمران/İbn Nemrân. Ebû Zür'a er-Râzî onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 9/328; Cevzî, 1406/1986: 3/245; İbn Hacer, 1326/1909: 7/158).
3. أبو حفص سلام بن عبد الله/Ebû Hafs Selâm b. Abdullah. İbn Hibbân onu sika ravilerle ilgili eserinde ele almış olsa da Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/261; Müslim, 1404/1984: 1/210; Cevzî, 1406/1986: 2/7; Zehebî, 1431/2010: 1/271; İbn Hacer, 1390/1971: 3/59).
4. أبو سهل عبد العزيز بن حصين الترجمان/Ebû Sehl Abdülazîz b. Husayn et-Tercumân. Ebû'l-Esbağ diye bilinmektedir. İmam Buhârî ve Yahya b. Maîn onun zayıf ravi olduğunu aktarmışlardır. İmam Müslim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (Müslim, 1404/1984: 1/400; İbn Asâkîr, 1415/1995: 36/277).

5. أبو النضر محمد بن السائب الكلبى /Ebu'n-Nadr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî. İbnu's-Sâib b. Bîşr b. Abdûd'un oğludur. Süfyân es-Sevrî ve Yezîd b. Hârûn onu eleştirmişlerdir. Yahya b. Maîn onu "ليس بشيء" lafzıyla cerh etmiştir. Ebû Hâtîm de onu eleştirmiş ve "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtîm, 1371/1952: 7/271; Mizzî, 1400/1980: 25/246-251; İbn Hacer, t.y.: 9/180).
6. أبو سهل عبد الحكيم بن منصور الخزاعي /Ebû Sehl Abdülhakîm b. Mansûr el-Huzâî. Yahya b. Maîn ve Dârekutnî onun hadislerinin metrûk olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Hâtîm onun rivayetlerinin yazılmaması gerektiğini söylemiştir. Ebû Dâvûd onun zayıf ravi olduğunu, İmam Nesâî ise güvenilir olmadığını ifade etmiştir. Hâkim en-Neysaburî onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiştir. Ayrıca, İbn Adiy de onu cerh etmiştir (İbn Hacer, t.y.: 6/108).
7. أبو النضر يحيى بن كثير /Ebu'n-Nadr Yahya b. Kesîr. Basralıdır. Yahya b. Maîn ve Ebû Zûr'a onun zayıf olduğunu bildirmişlerdir. Ebû Hâtîm onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtîm, 1371/1952: 9/182-183; İbn Kesîr, 1432/2011: 2/268).
8. إبراهيم بن إسماعيل بن أبي حبيبة /İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe. Merzûk diye tanınmıştır. Hicri 218 yılında vefat etmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn onu cerh etmişlerdir. Ebû Dâvûd onun yalancı olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtîm ve İmam Nesâî ise onun metrûk ravilerden olduğunu belirtmişlerdir. Hâkim en-Neysaburî onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiştir (Tirmizî, 1409/1989: 393; İbn Hacer, t.y.: 2/181-182).
9. بزيع بن حسان أبو الخليل البصري /Bezî' b. Hassân Ebu'l-Halîl el-Basrî. İbn Ebî Hâtîm er-Râzî onun rivayetlerinin neredeyse uydurma olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtîm ise onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiştir. Darekutnî onun metrûk olduğunu söylemiştir. İbn Adiy onun hadislerinin münker olduğunu bildirmiştir (Cevzî, 1406/1986: 1/138).
10. بككار بن محمد السيريني البصري /Bekkâr b. Muhammed es-Sîrînî el-Basrî. Yahya b. Maîn bu ravi hakkında "kendisinde bir beis yoktur" derken, İmam Buhârî, "hakkında şüphe vardır" demiştir. Ebû Hâtîm ise ondan hadis aldığını nakletmiştir. İbn Hibbân ve Ukaylî de onu cerh etmişlerdir. Ebu Zûr'a er-Razî ise onun hakkında "ذاهب الحديث" lafzını kullanmıştır. Hicri 224 senesinde vefat etmiştir (Hatîb el-Bağdadî, 1421/2000: 158; Zehebî, 1405/1985: 10/397-398; İbn Hacer, 1390/1971: 2/44).
11. جعفر بن الزبير الحنفي /Ca'fer b. ez-Zubeyr el-Hanefî. Basra'da yaşadığı belirtilmiştir. Şu'be b. Haccâc onun yalancı olduğunu ve dört bin civarında hadis uydurduğunu kaydetmiştir. Yahya b. Maîn onu "ليس بشيء" lafzıyla cerh ederek kendisinden hadis yazılmaması gerektiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel de onun zayıf ravi olduğunu belirtmiştir. Fellâs onu "متروك الحديث" diye cerh etmiştir. Ebu Hâtîm, Ebû Zûr'a, İmam Nesâî ve Darekutnî ise onu "ذاهب الحديث" ve "متروك" diye cerh etmişlerdir (İbn Ebî Hâtîm, 1371/1952: 2/479; İbn Asâkîr, 1415/1995: 72/114; Bağdadî, 1418/1997: 1/376; Mizzî, 1400/1980: 5/36).
12. الحسن بن الطيب البلخي /el-Hasan b. et-Tayyib el-Belhî. Hicri 307'de vefat etmiştir. İbn Adiy onu cerh etmiştir. Burkânî onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiştir. Ayrıca, Dârekutnî ve bazı münekkitler de onu cerh etmişlerdir (İbn Hacer, 1390/1971: 3/60; Zehebî, 1415/1995: 1/501).
13. حميد بن الربيع اللخمي الكوفي /Humeyd b. er-Rabî' el-Lahmî el-Kûfî. Bu zât, Ebu'l-Hasan el-Lahmî el-Hazzâz'dır. Darekutnî, bu zât hakkında delil bulunmaksızın şüphe duyulduğunu aktarmaktadır. Osman b. Ebî Şeybe onun güvenilir olmasına rağmen tedlis yapmakla suçlandığını ifade etmiştir. Buna rağmen, İmam Nesâî onun hakkında "ليس بشيء" demiştir. Burkanî ise, onun hakkında çoğunluğun "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh ettiklerini söylemektedir (Hatîb el-Bağdadî, 1421/2000: 208; İbnu's-Salâh, 1423/2002: 122; Zehebî, 1413/1993: 19/125).
14. حفص بن عمر الرفاء /Hafs b. Ömer er-Refâ. Şu'be b. el-Haccâc'tan hadis almıştır. Ebû Hâtîm er-Râzî kendisinden hadis yazmasına rağmen onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiş, yalancılıkla itham etmiştir (İbn Ebî Hâtîm, 1371/1952: 3/183; İbn Hacer, 1390/1971: 2/32).
15. خالد بن عبد الرحمن المخزومي /Hâlid b. Abdurrahman el-Mahzûmî. İmam Buhârî ve Ebû Hâtîm er-Râzî onu "ذاهب الحديث" lafzıyla cerh etmiş, rivayetlerinin metrûk olduğunu belirtmişlerdir (İbn Ebî Hâtîm, 1371/1952: 3/342; Zehebî, 1413/1993: 14/135-136).

16. خالد بن يزيد العمري المكي/Hâlid b. Yeẓîd el-Umerî el-Mekkî. Mekkelidir. Yahya b. Maîn onun yalancı olduğunu iddia etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiş, yalancı olduğunu söylemiştir (Buhârî, 1440/2019: 3/184; İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/360; İbnü'l-Kayseranî, 1416/1996: 1/338, 2/739, 4/2265).
17. داود بن المحبر بن قحذم/Dâvûd b. el-Muhabber b. Kahzaf. Ebû Hâtim er-Râzî, Ali b. el-Medîni'nin onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh ettiğini aktarmıştır. Ebû Hâtim bizzat kendisi de onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiş, onun güvenilir olmadığını, bilakis metrûk olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Ebû Zür'a ve Yahya b. Maîn onu cerh etmişlerdir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/424; Mizzî, 1400/1980: 8/446; Zehebî, 1382/1963: 2/20).
18. er-Rabî' b. Bedr b. Amr b. Cerrâd Ebu'l-Alâ es-Sa'dî et-Temîmî el-Basrî. Yahya b. Maîn onu “ليس بشيء” lafzıyla cerh etmiştir. Aynı şekilde “ذاهب الحديث” lafzıyla da cerh edilmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 3/455).
19. Tarîf b. Selmân Ebû Âtike el-Basrî. Ebû Hâtim onun zayıf bir ravi olduğunu belirtmiş ve “ذاهب الحديث” lafzıyla da cerh etmiştir. İmam Buhârî, İmam Nesâî ve Dârekutnî gibi münekkitler de onu cerh etmişlerdir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 4/494; Mizzî, 1400/1980: 34/5; Zehebî, 1382/1963: 2/335).
20. Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh el-Mekkî. Ebû Hâtim bu raviyi “متروك” lafzıyla, İmam Buhârî ise “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir. İbn Hibbân ise bu ravinin tek başına rivayet ettiği hadislerle ihticac edilmesinin caiz olmadığını ifade etmiştir. Ebû Zür'a da onun rivayetlerinin çok zayıf olduğunu söylemiştir (Buhârî, 1440/2019: 5/206, 6/262; Cürcanî, 1418/1997: 5/309; Mizzî, 1400/1980: 16/198-200; İbn Hacer, 1404/1984: 1/498; Heysemî, 1414/1994: 9/35; İbn Hacer, 1419/1998: 17/528).
21. Abdullah b. Şebîb Ebû Saîd er-Rub'î. Mekke'de vefat etmiştir. İbn Hibbân onun, rivayetlere yalan kattığını, bu sebeple hadisleriyle ihticac edilemeyeceğini söylemiştir. Hâkim en-Neysaburî ve Zehebî ise onu “ذاهب الحديث” diye cerh etmişlerdir Hatîb el-Bağdadî, 1421/2000: 243).
22. Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Melekî. Amcası İbn Ebî Müleyke'den hadis nakletmiştir. Yahya b. Maîn onun zayıf ravi olduğunu söylemiştir. İmam Buhârî onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir. Ayrıca, İmam Nesâî ve Ahmed b. Hanbel gibi münekkitler de onu cerh etmişlerdir (Tirmizî, 1409/1989: 394; Zehebî, 1382/1963: 2: 550).
23. Abdülkuddûs b. Habîb Ebû Saîd el-Kilâî el-Vahhâzî eş-Şâmî. Fellâs, onun hadislerinin alınmaması konusunda Süfyan es-Sevrî, İbrahim b. Tahhân ve Ebu'l-Cehm gibi ulemanın da aralarında bulunduğu ilim ehlinin görüş birliğinde olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, onun hadislerinin ister isnat isterse de metin yönüyle metrûk olduğu belirtilmiştir. İmam Nesâî onun güvenilir bir ravi olmadığını söylerken, İmam Müslim ve İbn Ammâr ise onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmişlerdir (Müslim, 1404/1984: 1/367; İbn Asâkir, 1415/1995: 36/419; Zehebî, 1405/1985: 8/135-136; İbn Hacer, 1390/1971: 4/45-47).
24. Abdullah b. Yeẓîd el-Bekrî. Ebû Hâtim onun zayıf ravi olduğunu söylemiş ve “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1427/2006: 6/107; İbn Hacer, 1419/1998: 11/145).
25. Abdullah b. Hirâş b. Hûşeb eş-Şeybanî. Şihâb b. Hirâş'ın kardeşidir. Dârekutnî onun zayıf bir ravi olduğunu belirtmiştir. İmam Buhârî, hadislerinin münker olduğunu, buna karşılık İbn Hacer el-Askalanî onun zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Ammâr ise onun yalancı ravi olduğunu ileri sürmüştür. Ebû Zür'a ve bazı münekkitler onun zayıf olduğunu belirtmiş, “ليس بشيء” ve “ذاهب الحديث” lafızlarıyla cerh etmişlerdir. Ayrıca, Ebû Hâtim de onu “ذاهب الحديث” diye cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 5/45-46; İbnü's-Salâh, 1423/2002: 215; İbn Balabân, 1408/1988: 15/307).
26. Abdülemlik b. Hârûn b. Antere. Ahmed b. Hanbel onun zayıf ravi olduğunu söylemiş, Yahya b. Maîn ise onu yalancılıkla itham etmiştir. Ebû Hâtim onun metrûk ravi olduğunu söylemiş ve onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir.

- İbn Hibbân ve Dârekutnî de onu cerh etmişlerdir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 5/374; Zehebî, 1382/1963: 2/666; İbn Hacer, 1390/1971: 4/70-71; İbn Hacer, 1419/1988: 16/218).
27. عمر بن أبي بكر العدوي الموصلي/Ömer b. Ebî Bekir el-Adevî el-Mevsilî. Ürdün kadısı idi. Yaklaşık olarak hicri 200 senesinde vefat etmiştir. Saîd b. Numeyr el-Berdî de onu cerh etmiştir. Ebû Hâtim onun metrûk bir ravi olduğunu söylemiş ve “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/100).
28. صاري عمر بن موسى بن وجيه الشامي الان/Ömer b. Mûsa b. Vecîh eş-Şâmî el-Ensârî. Genellikle yalancı ve zayıf ravi olarak tanınmıştır. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiş, onun hadis uydurduğunu ve bu sebeple hadislerinin münker olduğunu ifade etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/133; İbn Asâkir, 1415/1995: 45/349; Zehebî, 1382/1963: 3/224-225).
29. عمرو بن خالد القرشي/Amr b. Hâlid el-Kuraşî. Benî Hâşim el-Vâsıtî’den Ebû Hâlid’in azatlı kölesi idi. Ahmed b. Hanbel onun metrûk bir ravi olduğunu aktarmıştır. Yahya b. Maîn de onun yalancı olduğunu ve güvenilir olmadığını söylemiştir. İshâk b. Râhûye ve Ebû Zûr’a onun hadis uydurduğunu iddia etmişlerdir. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiş, metrûk bir ravi olduğunu ifade etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 6/230; Mizzi, 1400/1980: 21/603-606).
30. عنبسة بن عبد الرحمن/Anbese b. Abdurrahman. İmam Tirmizî, İmam Buhârî’nin onun hakkında “ذاهب الحديث” cerh lafzını kullandığını aktarmaktadır. Ebû Hâtim er-Râzî onun hadis uydurduğunu söyler (Tirmizî, 1409/1989: 392; İbnü’l-Kayserânî, 1416/1996: 1/295, 360, 373, 5/2786).
31. فائد بن عبد الرحمن أبو الوراق العطار/Fâid b. Abdurrahman Ebu’l-Verkâ el-Attâr. Ahmed b. Hanbel onun hadislerinin münker olduğunu ifade etmiştir. Yahya b. Maîn onu “ليس بشيء” lafzıyla cerh etmiş ve onun güvenilir bir ravi olmadığını söylemiştir. Ebû Zûr’a da onu cerh etmiştir. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiş, hadislerinin yazılmayacağını bildirmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/83-84).
32. فداء بن فضالة/el-Ferac b. Fudâle. İmam Buhârî onun “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh edildiğini söylemiştir (Tirmizî, 1409/1989: 93; Zeylaî, 1418/1997: 2/218).
33. محمد بن الحسن بن زباله المخزومي/Muhammed b. el-Hasan b. Zubâle el-Mahzûmî. Yahya b. Maîn onun güvenilir birisi olmadığını ve hadis hırsızlığı yaptığını belirtmiştir. Ebû Zûr’a da onu cerh etmiştir. Ebû Hâtim onun hadislerinin zayıf ve münker olduğunu belirtmiş, onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/228; Mizzi, 1400/1980: 25/60-65).
34. لواسطي محمد بن الحجاج اللخمي ا/Muhammed b. el-Haccâc el-Lahmî el-Vâsîtî. Yahya b. Maîn onun güvenilir olmadığını, aksine yalancı ravi olduğunu bildirmiştir. Ebû Hâtim de onu yalancılıkla itham etmiş ve “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/234; İbn Ebî Hâtim, 1427/2006: 4/375; Cevzî, 1406/1986: 3/48).
35. محمد بن عبد الرحمن بن الورد بن عبد الله بن شريح بن مالك القرشي المدني العماري/Muhammed b. Abdurrahman b. er-Redâd b. Abdullah b. Şüreyh b. Mâlik el-Kuraşî el-Medenî el-Âmirî. Ebû Zûr’a ve bazı münekkitler onu eleştirmişlerdir. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 7/315; Sem’anî, 1382/1962: 6/103).
36. محمد بن الفرات التميمي أبو علي الكوفي/Muhammed b. el-Furât et-Temimî Ebû Ali el-Kûfî. Yahya b. Maîn onu “ليس بشيء” lafzıyla cerh etmiştir. Ebû Zûr’a onun zayıf bir ravi olduğunu söylemiş, ayrıca, “ذاهب الحديث” lafzıyla onu cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 8/60; Mizzi, 1400/1980: 26/269-271).
37. محمد بن مروان الكوفي/Muhammed b. Mervân el-Kûfî. Yahya b. Maîn onun güvenilir olmadığını belirtmiştir. Bazı münekkitler onu eleştirmişlerdir. Ayrıca, Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 8/86; Sem’anî, 1382/1962: 7/111; Mizzi, 1400/1980: 26/392-393).
38. في محمد بن مجيب الثق/Muhammed b. Mucîb es-Sakafî. Bağdat’ta yaşamıştır. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 8/96; Mizzi, 1400/1980: 26/368-369).

39. محمد بن كثير البصري القصاب /Muhammed b. Kesîr el-Basrî el-Kassâb. Dârekutnî onun zayıf ravi olduğunu bildirmiştir. İbn Hibbân onun münker hadisler rivayet ettiğini söylemiştir. İmam Buhârî bu ravinin “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh edildiğini kaydetmiştir (Cevzî, 1406/1986: 3/94; İbn Hammâd, 1404/1984: 4/130).
40. محمد بن يعلى بن زُنَيبِ السلمي /Muhammed b. Ya’la b. Zunbûr es-Sülemî. İmam Buhârî bu ravinin “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh edildiğini kaydetmiştir (İbn Hammâd, 1404/1984: 4/149).
41. بن مقسم البصري مسلمة بن عثما /Mesleme b. Osman b. Maksem el-Berrî. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 8/270).
42. موسى بن عمير القرشي /Mûsa b. Umeyr el-Kuraşî. İbn Nümeyr onun zayıf ravi olduğunu iddia etmiştir. Ebû Zûr’a da onu cerh etmiştir. Ebû Hâtim onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1371/1952: 8/155; Zehebî, 1382/1963: 4/215).
43. ميمون أبو حمزة القصاب التمار الأعور الكوفي /Meymûn Ebû Hamza el-Kassâb et-Tammâr el-A’ver el-Kûfi. Ahmed b. Hanbel onun hakkında “متروك” demiştir. Yahya b. Maîn onu “ليس بشيء” lafzıyla cerh etmiş ve ondan hadis yazılmaz diyerek eleştirmiştir. Dârekutnî gibi bazı hadis münekkitleri onun zayıf olduğunu belirtmişlerdir. İmam Buhârî, onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir. Buna karşılık, İmam Nesâî ise onun güvenilir bir ravi olduğunu söylemiştir (Tirmizî, 1409/1989: 183; Mizzî, 1400/1980: 29/237-240).
44. النضر بن عبد الرحمن أبو عمر الخزاز /en-Nadr b. Abdurrahman Ebû Ömer el-Hazzâz. İbn Nemîr ve İmam Nesâî gibi muhaddisler onun metrûk olduğunu söylemişlerdir. Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel onu “ليس بشيء” lafzıyla cerh etmişlerdir. Dârekutnî onun zayıf ravi olduğunu iddia etmiştir. İbn Hibbân da onu eleştirmiştir. İmam Buhârî onu “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh etmiştir (Tirmizî, 1409/1989: 372; Zehebî, 1415/1995: 4/260).

SONUÇ

Ravilerin tenkit edilerek, rivayetlerinin kabul veya reddinin ifade edildiği cerh lafızları, Hadis ve dolayısıyla Cerh ve ta’dil ilmi tarihinde önemli bir gelişme sayılmıştır. Cerh lafızlarının daha sahabe döneminden itibaren kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Aslında Hz. Peygamber’in de farklı zamanlarda değişik kişilerle ilgili cerh ve ta’dilde bulunduğu bilinmektedir. Buna göre, kendisine uğramak isteyen birisinin kendi toplumunda kötü olarak bilindiği yönünde fikir beyan edip, onu cerh ederken, ashabın meşhurlarından Abdullah b. Ömer’i ise överek bir nevi ta’dil etmiştir. Ashab-ı kirâm da riayetlerin doğruluğunun tespiti amacıyla çok titiz bir şekilde ravileri eleştirmiş, bu titizliklerinden kaynaklı olarak gerektiğinde ağır cerh ifadeleri kullanmışlardır. Tabii ve daha sonraki dönemlerde de bu titizliğin devam ettiğini görmekteyiz.

Cerh lafızları ilk başlarda herhangi bir sistematığe uygun belirli kurallar çerçevesinde olmayıp zamanla şekillenmiştir. Nitekim ashab döneminde “كذب” lafzı “hata etti, yanıldı” anlamlarında kullanılırken, daha sonraki süreçte “yalancı, kezzâb” anlamlarında kullanılarak cerh lafızlarının en ağırlarından sayılmıştır. Bazı cerh lafızları ise ilk başlarda var olmayıp, daha sonra değişik hadis münekkitlerince kullanılmış, zamanla yaygınlaşmıştır. Bu şekilde, ilk başlarda kullanılmayıp, daha sonra ortaya çıkan cerh lafızlarından birisi “ذاهب الحديث” kavramıdır. “Hadisi boşa gitmiştir” anlamında ağır cerh lafızlarından sayılmıştır. Nitekim hadis münekkitlerince bu lafızla cerh edilen ravilerin rivayetleri genellikle itibar için bile alınmamış, “متروك الحديث”, “كذاب”, ve “ساقط” gibi ağır cerh lafızlarıyla aynı kategoride tutulmuştur.

Cerh lafızlarını ilk kez belirli bir sınıflandırmaya tabi tutan münekkit İbn Ebî Hâtim er-Râzî’dir. Onun cerh lafızlarını sınıflandırdığı düzenlemesinde “ذاهب الحديث” lafzı dördüncü kategoride, en ağır cerh lafızları arasında verilmiştir. Onun dört mertebede ele aldığı bu sınıflandırması kendisinden sonraki münekkitlerce de çoğunlukla itibar görmüş, genellikle benzer sınıflandırmalar kullanılmıştır. İbn Salâh gibi meşhur muhaddisler de cerh lafızlarını dört kategoride ele almıştır. Tarihi süreçte bu sınıflandırmayı beş veya altı mertebede veren münekkitler de olmuştur. Günümüzde genel olarak kabul edilen sınıflandırmada cerh lafızları altı mertebeye ele alınmaktadır. Buna rağmen “ذاهب الحديث” lafzı genellikle ağır cerh lafızlarından sayılmış ve bu amaçla kullanılmıştır.

Nitekim İbn Ebî Hâtim kendi eserinde “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh ettiği ravilerin, aynı zamanda “kâne yekzibu”, “metrûku'l-hadîs”, “lâ yüktebu hadîsuhu”, “kâne yadau'l-hadîs”, “terekûhu”, “kâne kezzâben”, “daifun”, “terekû hadîsuhu”, “daifu'l-hadîs”, “kezzâb”, “leyse bişeyin”, “kâne yefteilu'l-hadîs”, “vâhi'l-hadîs” ve “meçhul” gibi lafızlarla cerh edildiğini belirtmiştir. Daha sonra, İbn Salâh, Irâkî, Zehebî, İbn Hacer el-Askalanî ve Sehavî gibi münekkitler de “ذاهب الحديث” lafzını en ağır cerh lafzları kategorisinde zikretmişlerdir.

Kaynakların taranması sonucu “ذاهب الحديث” cerh lafzının kullanışı ilk olarak hicri 3. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Nitekim bu lafzı ilk olarak Ahmed b. Hanbel'in kullandığını oğlu Abdullah haber vermektedir. Ondan hemen sonra İmam Buharî'nin bu lafzı zayıf ve münker rivayetlerde bulunan ravileri tenkit etmek maksadıyla kullanarak cerh ettiğini görürüz. İmam Buharî, diğer eserlerinde de var olmakla birlikte, özellikle *et-Târîhu'l-kebîr*'inde bol miktarda “ذاهب الحديث” lafzıyla ravileri cerh etmiştir. İmam Müslim ravileri tenkit amacıyla nadiren de olsa “ذاهب الحديث” lafzını kullanmıştır. Aynı dönemin muhaddislerinden Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve oğlu İbn Ebî Hâtim er-Râzî de bu cerh lafzını sık sık kullanmışlardır. Nitekim İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dil* eserinde bunun örneklerini görebiliriz. *Sünen* müellifi İmam Tirmizî *İlelu'l-kebîr* eserinde “ذاهب الحديث” lafzını özellikle sık kullanmıştır. Daha sonraki süreçte ise Ali b. el-Medîni, İmam Nesaî, Ukaylî, Dârekutnî, Hâkim en-Neysaburî, Burkanî, Zehebî, Irâkî, Suyûtî ve Sehavî gibi muhaddislerin “ذاهب الحديث” lafzıyla ravileri cerh ettiklerini veya bu şekilde cerh edilen ravilerle ilgili bilgi vermelerinin şahidi oluyoruz. Bu çalışmada özellikle Ebû Hâtim er-Râzî ve İmam Buharî'nin sayısal olarak daha çok raviyi “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh ettiklerini görmekteyiz.

Ağır cerh lafzlarından olan “ذاهب الحديث” lafzının yanında, hadisleri boşa gitmiştir, anlamındaki “حديثه ذهب” kavramı da önem arz etmektedir. Ravilerin zayıflıklarını göstermek için kullanılan bu cerh lafzı çok sık kullanılmamakla birlikte, İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Ukaylî gibi münekkitlerce zaman zaman kullanıldığı görülmüştür. Diğer bir taraftan, “ذاهب الحديث” kavramı genel olarak sadece zayıf, metruk ve yalancı ravilerin rivayetleri hakkında kullanılırken, “حديثه ذهب” kavramı ise benzer anlamların yanında ravinin herhangi bir sebep dolayısıyla hadislerinin kaybolması anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, bu kavram her zaman ağır cerh lafzı olarak kullanılmamıştır. Bununla birlikte, kitabı kayboldu veya kitapları boşa gitti anlamlarında “كتابه ذهب” veya “ذهبت كتبه” kavramlarının bir cerh lafzı olarak ravilerin rivayetlerinin zayıflıklarını veya rivayetlerinin münker oluşunu göstermek maksadıyla kullanıldığı bilinmektedir.

Bu çalışmada “ذاهب الحديث” lafzıyla cerh edilen toplam kırk dört ravi bulunmaktadır. Cerh edilen bu ravilerin birçoğunun Kufe, Basra, Mekke, Medine, Şam, Bağdat, Mevsil, Belh, Vasıt ve Merv gibi önemli ilim merkezlerinde yaşadıkları bilinmektedir. Bunların arasında sayılarının çokluğu dolayısıyla Basra ve Kufeli raviler dikkat çekmektedir. Basra ve Kufe gibi merkezlerin ise söz konusu dönemlerde bazı siyasi olaylara sahne oldukları bilinmektedir. Bu anlamda cerh edilen ravilerin genellikle bu bölgelerden çıkması manidardır.

KAYNAKÇA

Aşikkutlu, Emin. (1993). “Cerh ve Ta'dil”. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Aşikkutlu, Emin. (1997). *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dil İlmi)*. İstanbul: M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları.

Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. (1418/1997). *el-Fasl li'l-vasli'l-müdreç fi'n-nakl*. Medine: Dâru'l-hicre.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1406/1986). *el-Câmiu's-sahîh*. Kahire: Dâru'r-reyyân li't-turâs.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1440/2019). *et-Târîhu'l-kebîr*. Riyad: en-Nâşiru'l-mütemeyyizu li't-tibâati ve't-tavzî'.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (t.y.). *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarabad: Dâriretü'l-maârifi'l-umânîyye.

- Burkanî, Ebû Bekir, (t.y.). *Sualâtu Ebî Bekr el-Burkanî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an li't-tab'ive'n-neşr ve't-tavzî'.
- Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. (1406/1986). *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn.*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Cürçânî, Ebû Ahmed b. Adiy. (1418/1997). *el-Kâmil fi Duafâi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye.
- Çimen, Fatih. (2021). "Ahmed b. Hanbel'in Cerh ve Ta'dîl'e Dair Bazı Yaklaşımları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (1): 412-430.
- Ebu Dâvûd, es-Sicistanî. (1419/1998). *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-reyyân.
- Gül, Recep Emin. (2015). "Hadis İlminde Cerh-Ta'dîl Mertebeleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (43): 362-386.
- Hatîb el-Bağdadî. (1421/2000). *es-Sâbiku ve'l-lâhik fi tebâudi mâ beyne vefâti râviyeyni an şeyhin vâhid*. 2. Baskı. Riyad. Dâru's-Samîi.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin. (1414/1994). *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.
- Irâkî, Zeynuddîn Abdurrahîm b. Huseyn. (1404/1984). *et-Takyîd ve'l-îzâh; Şerhu mukaddimeti İbn Salâh*. Beyrut: Dâru'l-hadîs.
- Irâkî, Zeynuddîn Abdurrahîm b. Huseyn. (1423/2002). *Elfiyyetü'l-Irâkî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Itr, Nureddin. (1401/1981). *Menhecu'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimaşk: Dâru'l-fikr.
- İbn Asâkîr. (1415/1995). *Târihu Dimaşk*. Beyrut: Dâru'l-fikr li't-tibâati ve'n-neşr ve't-tavzî'.
- İbn Balabân el-Fârisî. (1408/1988). *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî. (1371/1952). *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî. (1427/2006). *el-İlelu li-İbni Ebî Hâtîm*. Riyad: Metâbiu'l-Humeyzî.
- İbn Hacer el-Askalanî. (1326/1909). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Hind: Matbaatu dâireti'l-maârifî'n-nizâmiyye.
- İbn Hacer el-Askalanî. (1390/1971). *Lisânu'l-mîzân*. Hind: Matbaatu dâireti'l-maârifî'n-nizâmiyye.
- İbn Hacer el-Askalanî. (1404/1984). *en-Nuket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmiyyi bi'l-cemâati'l-İslâmiyye.
- İbn Hacer el-Askalanî. (1419/1998). *el-Metâlibu'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*. Riyad: Dâru'l-âsîmeti li'n-neşri ve't-tavzî'.
- İbn Hacer el-Askalanî. (t.y.). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle.
- İbn Hammâd el-Ukaylî. (1404/1984). *ed-Duafâu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-ilmiyye.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. (1432/2011). *et-Tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifetü's-sikât ve'd-duafâ ve'l-mücâhil*. Yemen: Merkezu'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîku't-türâs ve't-terceme.
- İbn Manzûr. (1405/1985). Ebu'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânu'l-Arab*. Kum: Neşru edebi'l-havza.
- İbn Receb el-Hanbelî. (1407/1987). *Şerhu İleli't-Tirmizî*. Zerka: Mektebetü'l-Menâr.
- İbnu's-Salâh. (1406/1986). *Mukaddimetu İbni's-Salâh*. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsır.
- İbnu's-Salâh. (1423/2002). *Ma'rifetu envâi ilmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye.
- İbnü'l-Kayserânî. (1416/1996). *Zahîretü'l-huffâz*. Riyad: Dâru's-selef.
- Kâfi, Ebû Bekr. *Menhecu'l-İmâmi'l-Buhârî fi tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2000.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. (1407/1986). *er-Ref ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. 3. Baskı. Halep: Mektebetü'l-matbuâti'l-İslamiyye.

- Martı, Huriye. (2016). *Hadis El Kitabı*, Editör: Zişan Türcan, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemalüddin. (1400/1980). *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Muğultay b. Kılıç el-Hanefî. (1432/2011). *İkmâlu Tezhîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Müslim b. el-Haccâc. (1374/1955). *Sahîhu Müslim*. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî.
- Müslim b. el-Haccâc. (1404/1984). *el-Esmâ ve'l-künâ*. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmiyyi bi'l-cemâati'l-İslâmiyye.
- Neysaburî, Hâkim, *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*, Neşr: Fuad Abdulmun'im Ahmed, İskenderiyye: Dâru'd-da've, t.y.
- Özçelik, Fikret. (2017). “İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu”. Doktora. Dicle Üniversitesi. Diyarbakır.
- Sabuncu, Mahmut. (2018). “İsmâil b. Uleyye ve Hadis İlmindeki Yeri”. Yüksek Lisans. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Sehavî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr. (1424/2003). *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. Kahire: Mektebetü's-sünne.
- Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim. (1382/1962). *el-Ensâb*. Haydarabad: Meclisu dâireti'l-maârifî'l-Usmâniyye.
- Suyûtî, Celaleddin. (1414/1994). *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Dâru't-tayyibe.
- Tebrizî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Muhammed Abdullah b. el-Hasen el-Erdebilî. (1429/2008). *el-Kâfi fî ulûmi'l-hadîs*. Amman: ed-Dâru'l-eseriyye.
- Tîbî, Şerefuddîn. (1430/2009). *el-Hulâsatu fî ma'rîfeti'l-hadîs*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşr ve't-tavzî'.
- Tirmizî, Ebû İsa. (1409/1989). *el-İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*. Beyrut: Âlemu'l-kütüb.
- Yücel, Ahmet. (2017). *Hadis Tarihi*. 33. Baskı. İstanbul: M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları.
- Yücel, Ahmet. (2019). *Hadis Usulü*. 46. Baskı. İstanbul: M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları.
- Zehebî, Şemsüddin. (1382/1963). *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâati ve'n-neşr.
- Zehebî, Şemsüddin. (1405/1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Zehebî, Şemsüddin. (1413/1993). *Târihu'l-İslâm ve vefayâti meşâhîri'l-a'lâm*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî.
- Zehebî, Şemsüddin. (1415/1995). *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zeylaî, Cemalüddin. (1418/1997). *Nasbu'r-ra'ye li-ehâdîsi'l-Hidâye*. Beyrut: Müessesetü'r-reyyân li't-tibâati ve'n-neşr.